

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ПРАВА НА ДОСТУП ДО ІНФОРМАЦІЇ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

CONCEPTUAL PROBLEMS OF STUDYING THE RIGHT TO ACCESS TO INFORMATION IN THE INFORMATION SOCIETY

**Кметик-Подубінська Х.І., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри інтелектуальної власності, інформаційного та корпоративного права
Львівський національний університет імені Івана Франка**

Стаття присвячена аналізу концептуальних проблем вивчення права на доступ до інформації в інформаційному суспільстві. Визначено важливість концептуального осмислення права на доступ до інформації з урахуванням міждисциплінарних характеристик, зв'язків і тенденцій.

Наголошено на тому, що з позиції наукового дискурсу певні теоретичні концепції, підходи та інтерпретації не можуть претендувати на абсолютну істинність чи хибність. Але у своїй сукупності слугують науковим підґрунтям для найбільш повного і всебічного дослідження відповідних категорій.

На основі аналізу доктринальних джерел автором прослідковано кореляцію інформації та інформаційного суспільства із розумінням комунікації як важливого засобу передачі інформації у формі думок та ідей між двома чи більше особами з метою порозуміння. Розглянуто різні наукові підходи зарубіжних та вітчизняних дослідників до розуміння феномену комунікації та доктрини права на комунікацію. Прослідковано процес формування концепцій розуміння ролі та значення інформації від традиційного (на філософському рівні) з розумінням передумов існування інформаційної взаємодії до сучасного періоду розуміння цифрової природи інформації.

У статті з'ясовано вплив цифрових технологій на докорінну зміну концепції комунікації, обробки інформації та підходів до управління контентом. Автором розглянуто термін «інфокомунікація» та свободу інфокомунікації як універсальну свободу не лише на рівні окремих індивідів, але і в контексті права спільнот та держав. Як наслідок, право на доступ до інформації зазнало значних змін упродовж останнього століття бурхливого розвитку засобів комунікації.

Автором зроблено висновок про те, що комунікація та інформація є тісно пов'язаними між собою явищами. Кожен учасник комунікації постійно «працює» з інформацією незалежно від того створює він її, зберігає, поширює чи іншим чином обробляє. Тому концептуальне осмислення права на доступ до інформації слід пов'язувати із розумінням феномену комунікації, а також сутності інформаційного суспільства та інформації як його основної категорії.

Ключові слова: інформація, інформаційне суспільство, право на доступ до інформації, інформаційний обмін, комунікація, право на комунікацію, інфокомунікація, свобода інфокомунікації, комунікативні практики, інформаційні технології.

The article is devoted to the analysis of conceptual problems of studying the right to access to information in the information society. The importance of the conceptual understanding of the right to access to information, taking into account interdisciplinary characteristics, connections and trends, is determined.

It is emphasized that from the point of view of scientific discourse, certain theoretical concepts, approaches and interpretations cannot claim absolute truth or falsity. But as a whole, they serve as a scientific basis for the most complete and comprehensive study of the relevant categories.

Based on the analysis of doctrinal sources, the author traced the correlation of information and the information society with the understanding of communication as an important means of transmitting information in the form of thoughts and ideas between two or more persons for the purpose of understanding. Various scientific approaches of foreign and domestic researchers to understanding the phenomenon of communication and the doctrine of the right to communication are considered. The process of forming concepts of understanding the role and meaning of information from the traditional (philosophical level) understanding of the prerequisites for the existence of information interaction to the modern period of understanding the digital nature of information has been traced.

The article clarifies the influence of digital technologies on a fundamental change in the concept of communication, information processing and approaches to content management. The author considered the term "information communication" and the freedom of information communication as a universal freedom not only at the level of individuals, but also in the context of the law of communities and states. As a result, the right of access to information has undergone significant changes during the last century of rapid development of means of communication.

The author concluded that communication and information are closely related phenomena. Each participant in communication constantly "works" with information, regardless of whether he creates it, stores it, distributes it or otherwise processes it. Therefore, the conceptual understanding of the right to access to information should be connected with the understanding of the phenomenon of communication, as well as the essence of the information society and information as its main category.

Key words: information, information society, right to access to information, information exchange, communication, right to communication, infocommunication, freedom of infocommunication, communicative practices, information technologies.

Постановка проблеми. Інформація відіграє центральну роль у житті сучасного інформаційного суспільства, а зростання інформаційно-комунікаційних технологій та їх глобальний вплив є однією з його визначальних рис. Інформацію та право на доступ до неї розглядають як необхідну умову економічного, політичного та соціального розвитку, як «конститутивну силу» суспільства.

Сьогодні практично кожна сфера, в тому числі сфера знань, оперує поняттям «інформація» у своєму власному контексті та з огляду на конкретну площину використання. У зв'язку з цим, важливим є розуміння різних концептуальних підходів до її змісту, в тому числі з урахуванням міждисциплінарних характеристик, зв'язків і тенденцій.

Стан дослідження. Дослідженням різних аспектів зазначеної проблематики займалися чимало вітчизняних та зарубіжних науковців, серед яких зокрема: Д. Белл,

З. Бжезинський, В. І. Вернадський, Ж. Дарсі, В. М. Корецький, К. В. Левківська, Й. Масуда, А. В. Пазюк, М. Рокар, Ф. Уебстер, Л. Хармс, К. Шеннон та інші. У працях висвітлено важливі положення, присвячені комунікації, інформації та сутності інформаційного суспільства. Проте аналіз означеної проблематики досі залишається актуальним науково-практичним завданням.

Метою дослідження є аналіз концептуальних проблем вивчення права на доступ до інформації в інформаційному суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Сучасне суспільство цілком обґрунтовано можна назвати суспільством комунікацій, адже воно ані в цілому, ані фрагментарно не є ізольованим. Жоден із сегментів суспільства не перебуває в повному інформаційному вакуумі і, в тих чи інших про-
явах, постійно комунікує. Комунікація незалежно від її

характеру і обсягу – чи індивідуальна, групова чи масова, завжди присутня в сучасному соціумі.

Керуючись загальновідомою максимом «*nomen est nomen, nomen est nomen*» – «називати значить знати, знати значить називати», важливо визначитися, насамперед, із понятійними підходами. Саме тому концептуальне осмислення права на доступ до інформації, на наше переконання, слід корелювати в першу чергу із розумінням комунікації.

У тлумаченнях терміну «комунікація», словникові джерела наводять близькі за змістом лексеми – спілкування, взаємні стосунки, взаємний зв'язок, контактування, порозуміння [1], передача або обмін інформацією, повідомлення, сполучення, відносини [2], двосторонній засіб передачі інформації у формі думок, думок та ідей між двома чи більше особами з метою порозуміння [3].

Досліджуючи феномен комунікації, К. В. Левківська трактує її у широкому розумінні – і як систему, в якій здійснюється взаємодія, і як процес взаємодії, і як способи спілкування, що дозволяють створювати, передавати і приймати різноманітну інформацію. Фактично це цілеспрямований інформаційний обмін в різноманітних процесах спілкування. Сам термін походить від латинського *communis* (тобто, загальне). Звідси комунікація, на думку дослідниці, може бути визначена як передача не просто інформації, а значення або змісту за допомогою символів. Таким чином «комунікація», будучи ширшим поняття ніж «спілкування», опосередковує всі види соціальної діяльності; акумулює суспільний досвід і передає його від покоління до покоління, є чинником етнічної ідентифікації, зберігає культуру [4].

Доктрина права на комунікацію акумулює в себе цілий комплекс поглядів дослідників, діячів та експертів. Вагомим внеском у її розвиток є напрацювання відомого французького політичного діяча Жана Дарсі. В одній із своїх доповідей він зазначав, що концепція права на комунікацію може, прямо тут і зараз, надати нового психологічного імпульсу завдяки свіжому погляду на існуючі структури та зробити можливою постановку наперед різних цілей...з тим, щоб одного дня ми спромоглися досягти цього нового права, яке, хоча і не замінить існуючі комунікаційні свободи, але охопить їх усі [5; 6, с. 105]. У свою чергу, Л. Хармс максимально широко трактував комунікацію. Він зазначав, що кожен має право на комунікацію. Компонентами цього комплексного права людини є, але не виключно, такі специфічні комунікаційні права: 1) право на зібрання, право на обговорення, право на участь та відповідні права на об'єднання; 2) право на запит, право бути поінформованим, право інформувати та відповідні інші інформаційні права; 3) право на культуру, право обирати, право на приватність та відповідні права на розвиток. Здійснення права на комунікацію вимагатиме, щоб комунікаційні ресурси були доступними для задоволення людських комунікаційних потреб. У підсумку Л. Хармс визначив парадигму нового комунікаційного порядку, згідно якої новий комунікаційний порядок повинен бути широким та плюралістичним, заохочувати всесвітню дискусію між людьми і для людей [7; 6, с. 107].

Всеохоплюючий вплив комунікації на суспільні відносини визнається фахівцями і в глобальному міжнародному просторі. Значну увагу на питаннях комунікації зосереджено в заключній доповіді експертів за результатами наради під егідою ЮНЕСКО (Стокгольм, 1978). Ставлені на ній висновки містять концептуально важливі тези, зокрема: 1) право на комунікацію є цінною філософською концепцією, яка повинна становити основу нового визначення прав людини; 2) комунікація є невід'ємною умовою людського життя, що з філософської точки зору позбавляє необхідності та робить імовірно помилковим його визначення як права людини; 3) тривалі філософські обговорення на тему, чи повинно право на комунікацію

визначитися як право людини, були недоцільними з практичної та політичних причин; 4) зусилля повинні сконцентруватися на прийнятті й впровадженні окремих ключових аспектів процесу комунікації, особливо «доступі» та «участі». Водночас, загальним консенсусом можна вважати тезу про те, що в результаті дискусії виник новий вимір в комунікаційній політиці, а саме потреба звернути увагу на зародження новогокомунікаційного порядку, в якому доступ та участь є ключовими елементами, що повинні впроваджуватися якомога ширше [8; 6, с. 106].

Таким чином, як зауважує А. В. Пазюк, концепція права на комунікацію охоплює питання «доступу та участі», розглядаючи індивідуума не лише як споживача інформаційного продукту, одержувача повідомлень від засобів масової інформації, а й як активного учасника суспільної комунікаційної діяльності, що є взаємодією і взаємовпливом у двосторонньому напрямку. Такий підхід набув у подальшому концептуального значення для обґрунтування участі громадянського суспільства, представників різних спільнот у політико-правових процесах на міжнародній арені, зокрема в питаннях вирішення глобальних проблем охорони довкілля, розбудови інформаційного суспільства та управління Інтернетом на багатосторонній основі [6, с. 108].

Поєднання цифрових технологій призвело до докорінної зміни концепції комунікації, обробки інформації та підходів до управління контентом. У зв'язку з цим, науковою спільнотою почалося активне використання терміну «інфокомунікація». Визначаючи цей феномен, американський професор М. Мьоллер зазначає, що ми говоримо про комунікаційну й інформаційну політику і ставимо дефіс між «ком» та «інфо», показуючи таким чином, що це два різні, але тісно пов'язані аспекти однієї й тієї ж речі або процесу [9; 6, с. 103].

На основі такого підходу можна говорити про свободу інфокомунікації як універсальну свободу не лише на рівні окремих індивідів, але і в контексті права спільнот та держав. Зокрема, на думку А. В. Пазюка, право на інфокомунікацію для націй, що розвиваються, є їх цивілізаційним правом на розвиток за допомогою інформації. Це включає право на недискримінаційний доступ до інфраструктури, право на справедливий розподіл і використання загально-суспільних ресурсів (радіочастотного спектра, телефонного номерного ресурсу, адресного простору в Інтернеті), право на збереження та розвиток своїх культур, зокрема, у віртуальній інформаційній сфері в Інтернеті [6, с. 130]. Все це вкотре підкреслює тісний взаємозв'язок комунікації в інформаційному суспільстві та інформації як однієї з його базових категорій.

З позиції сучасних філософських підходів інформація є людським феноменом, яка включає в себе людей, які передають і отримують повідомлення в контексті можливих дій. Разом з тим, існує філософська дискусія стосовно того, чи завжди вона стосується процесу пізнання як необхідної умови, чи принаймні системи інтерпретацій, і чи мають значення для її сприйняття суб'єктивні стани і наміри користувача [10, с. 357].

Процес формування концепцій розуміння ролі та значення інформації, за оцінками дослідників, можна умовно поділити на три періоди: докібернетичний, кібернетичний та посткібернетичний.

Трактування інформації в докібернетичний період пов'язують з традиційним (на філософському рівні) розумінням передумов існування інформаційної взаємодії як такої. Хронологічно він припадає на часи еллінської та постеллінської цивілізацій аж до промислової революції кінця XIX століття. Цей період вважається часом виникнення інформаційного права і пов'язаний з існуванням, так званого, фаціального права (від *fas* – сам), що регулювало в межах божественної волі доступ до використання інформації [11, с. 10].

Початок ХХ століття був пов'язаний з фундаментальними відкриттями сучасної наукової парадигми: теорії імовірності й квантової механіки. Саме вони створили базові передумови для наукового і технічного прогресу в сучасному його баченні. Проте реалізуватися на технічному рівні ці відкриття почали в середині ХХ століття, коли вже стали помітними шляхи їх технологічної реалізації. З середини 50-х років ХХ століття розпочався так званий кібернетичний період розуміння інформації. 50-ті й 60-ті роки минулого століття були відзначені розквітом кібернетики й електроніки. Представники саме цих наук створювали перші та подальші покоління електронних обчислювальних машин, зокрема, персональних комп'ютерів. Саме тоді формувалися і бурхливо розвивалися основні теорії інформації. Теоретична спадщина того часу й дотепер є основним базовим підходом у науці при дослідженні проблем інформації. Період кібернетичного розуміння ролі й значення інформації продовжувався до 1990-х років, тобто до початку масової інформатизації, коли розпочався етап впровадження персональних комп'ютерів, цифрових ліній передачі інформації і створення нового класу інформаційних технологій. Великі швидкості передачі інформації, а також високі технології її обробки, зберігання і використання створили нові рівні розуміння природи і значення інформації в суспільстві. З 1990-х років розпочався і до сьогодні триває так званий посткібернетичний період – період масового освоєння високотехнологічних інформаційних систем та їх впровадження в усіх сферах життєдіяльності соціуму [11, с. 10].

Як бачимо, незважаючи на різноманіття концептуальних підходів до розуміння інформації, найбільшнім фактором, який робить інформацію особливо важливою в сьогоденні, є її цифрова природа. Однією із знакових наукових розробок у цій сфері є праця Клода Шеннона (1948 року) «Математична теорія комунікації», присвячена дослідженню концепції комунікації через категорію інформації, використанню інформації з її семантичними та прагматичними вимірами [10, с. 343–344].

Інформаційне суспільство визначається як одне із цільних понять низки концепцій, які конкретизують теорію постіндустріального суспільства (Белл). Найбільш репрезентативними є концепції її «третьої хвилі» (Тоффлер) та інформаційне суспільство (Лайон, Масуда). Проміжне місце між ними займає теорія технотронного суспільства (Бжезинський). Основна ідея концепцій інформаційного суспільства полягає у тому, що суспільство, котре раніше позначалося як постіндустріальне, швидко набуло ознак, які дають підставу стверджувати, що воно є інформаційним. Це означає, що головною ознакою цього суспільства є виробництво і поширення інформації, перетворення її на головний вид послуг, на товар і навіть на владу [12].

У своїй праці «Прихід постіндустріального суспільства» Даніел Белл зазначає, що аналітично суспільство може бути поділений на три частини: соціальну структуру, політику й культуру. Соціальна структура охоплює економіку, технологію й систему зайнятості. Політика регулює поділ влади та ухвалює рішення стосовно конфліктуючих вимог і запитів окремих індивідів та груп. Культура є цариною виражального символізму й значень [13, с. 205]. Проте поняття постіндустріального суспільства стосується переважно змін у соціальній структурі, способу, у який перетворюється економіка й перероблюється система зайнятості, а також нових співвідношень між теорією і емпірією, особливо між наукою й технологією. І оскільки поняття постіндустріального суспільства, на думку Д. Белла, є великим узагальненням, його значення можна легше збагнути, встановивши п'ять вимірів або компонентів терміну. До таких складових належать: 1) економічна ділянка (перехід від товаровироблячої до обслуговуючої економіки), 2) поділ населення за родом занять (перевага професійно-технічного класу), 3) осьо-

вий принцип (провідна суспільна роль теоретичного знання як джерела нововведень і політичних формулювань), 4) орієнтація на майбутнє (контроль технології і технологічної оцінки), 5) ухвалення рішень (створення нової «інтелектуальної технології») [13, с. 208].

З позиції дещо іншого підходу розглядається інформаційне суспільство Збігневом Бжезинським. На думку науковця, він точно «зосередився» на майбутньому завдяки своєму неологізмові «технотронного» суспільства як суспільства, культурно, психологічно, соціально та економічно сформованого з допомогою впливу технології та електронної – зокрема в ділянці комп'ютерів і засобів зв'язку [13, с. 232].

Глибинне розуміння інформаційного суспільства міститься також в поглядах вітчизняних дослідників. Зокрема, видатний український вчений В. І. Вернадський, у вченні про ноосферу (від грецького «ноос» – «розум», «дух») відзначав, що відбувається поетапний перехід біосфери в ноосферу. Науковець виокремив техносферу, енергосферу та інфосферу. Власне для інфосфери головну роль мають інформація та інформаційні технології. Цей процес повного заселення біосфери людиною, на думку вченого, зумовлений ходом історії наукової думки, нерозривно зв'язаний зі швидкістю зносин, з успіхами техніки переосвоєння, з можливістю миттєвої передачі думки, її одночасного обговорення усюди на планеті [6, с. 11]. Цю тезу підсилює відомий український правник В. М. Корецький, відзначаючи, що активний розвиток засобів зв'язку неминуче призведе до появи «електричного права» [6, с. 11].

Британський дослідник Френк Уебстер, досліджуючи теорії інформаційного суспільства, поділяє їх на п'ять типів: технологічні (Б. Гейтс, Я. Ейнджелл, М. Коннорс, Н. Негропonte, Дж. Несбіт, Е. Тоффлер), економічні (Ч. Джоншер, Ф. Махлуп, М. Порат), пов'язані зі сферою зайнятості (Д. Белл, П. Дракер, Ч. Лідбігер, Р. Райх), просторові (І. Баррон, М. Кастельс, Р. Курноу, Дж. Мален, Дж. Юррі) та культурні (Р. Барт, Ж. Бодрійяр, Дж. Ваттімо, Ж.-Ф. Ліотар, М. Постер) [14, с. 17–22].

У центрі технологічних теорій покладено технологічні інновації, такі як кабельне й супутникове телебачення, комп'ютерні мережі, персональні комп'ютери, онлайніві інформаційні послуги тощо. Як зазначає сам дослідник, швидке зростання технологічних інновацій повинно призвести до суттєвих соціальних перетворень. Нові технології – одна з найпомітніших ознак народження інформаційного суспільства. В основі економічних теорій лежить критерій зростання економічної цінності інформаційної діяльності. Представники цієї теорії наголошують на інформаційному характері економіки багатьох країн, що веде до формування інформаційного суспільства. Ключову роль в такому суспільстві відіграє діяльність із виробництва інформаційного продукту та інформаційних послуг. Щодо теорій інформаційного суспільства, пов'язаних зі сферою зайнятості, Ф. Уебстер вважає, що ми вступаємо в інформаційне суспільство, коли більшість зайнятих працює в інформаційній сфері. Русійною силою сучасної економіки, на думку авторів цієї концепції, є люди, чия головна здібність полягає у використанні інформації. Тому сьогодні головними рушіями економіки є ті, чия праця вимагає створення і використання інформації. Просторова або географічна теорія в основу ставить стан і розгалуженість інформаційних мереж, які є комунікативним чинником для всього світу і свідчать про формування інформаційного суспільства. Представники культурної концепції наголошують на рівні розвитку культури і змін, яких вона зазнає, під впливом поширення інформації та інформаційно-комунікаційних технологій [14, с. 18–21].

Соціолог та футуролог Йошита (Йонезі) Масуда виокремлює два важливі аспекти інформаційного суспільства – політичний та духовний. Відповідно, дослідник розрізняв політичну та духовну концепції інформаційного

суспільства. Критерієм політичної концепції, на його думку, можуть стати величезні інновації, зумовлені інформаційною революцією у політичній сфері («е-демократія», «е-уряд», поліцентризм влади, врахування інтересів меншості, партисипаторна демократія тощо). Натомість критерієм духовної концепції можуть слугувати докорінні зміни в духовній сфері («дух глобалізму», «дух інформаціоаналізму», «гармонія людини і природи» тощо) [14, с. 21].

Важливо зазначити, що саме Й. Масуду вважають одним із перших теоретиків електронної демократії. Йому належить ідея формування демократії участі на основі інформаційних технологій і етики спільного використання інформації. На думку Й. Масуди, якщо в індустріальному суспільстві найбільш прогресивною формою правління була представницька демократія, то в інформаційному – такою буде демократія участі, або «партисипаторна демократія». Це буде політика участі громадян, політика, за якої управління здійснюватиметься самими громадянами [15, с. 9]. Власне в такому контексті можна прослідкувати практичне втілення концепції права на комунікацію, що охоплює питання «доступу та участі» і має безпосередній стосунок до права на доступ до інформації.

Французький політик Мішель Рокар вважав реальність взаємозв'язків між виборними посадовими особами, засобами масової інформації та виборцями серцевиною сучасної демократії. На його думку, не буває демократії без вільної інформації, не буває вільної інформації без демократії. Народ може реалізувати своє право тільки в умовах вільного розповсюдження інформації та загального виборчого права. Якщо раніше демократія будувалася майже виключно на виборчих бюлетенях, то тепер між виборцем

і його актом вибору лежить інформація. На сучасному етапі, коли загальне виборче право втрачає ефективність, а парламент – свій вплив, збільшується значення механізмів опитування громадської думки та зв'язків влади з громадськістю. Таким чином, виникає нова форма демократії – інформаційна [15, с. 9–10].

Висновки. Комунікація та інформація є тісно пов'язаними між собою явищами. Фактично кожен учасник комунікації постійно «працює» з інформацією незалежно від того створює він інформацію, зберігає, поширює чи іншим чином обробляє. Тому концептуальне осмислення права на доступ до інформації слід корелювати із розумінням феномену комунікації, а також сутності інформаційного суспільства та інформації як його основної категорії.

Право на доступ до інформації зазнало значних змін упродовж останнього століття бурхливого розвитку засобів комунікації. Розуміння ролі та значення інформації змінилося від традиційного (на філософському рівні) трактування передумов існування інформаційної взаємодії до сучасного періоду розуміння цифрової природи інформації. Поєднання цифрових технологій призвело до докорінної зміни концепції комунікації, обробки інформації та підходів до управління контентом.

З позиції наукового дискурсу певні теоретичні підходи та інтерпретації не можуть претендувати на абсолютну істинність чи хибність. Немає унікальної ідеї інформації, яка б уніфікувала всі концепції. Усі вони визначаються в різних теоріях – зв'язку, статистичної інформації, психології, індуктивної логіки тощо. Але у своїй сукупності слугують науковим підґрунтям для найбільш повного і всебічного дослідження відповідних категорій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Всесвітній словник української мови. URL: <https://uk.worldwidedictionary.org/комунікація>
2. Тлумачний словник. URL: <https://ua.opentran.net/dictionary/%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D1%83%D0%BD%D1%96%D0%BA%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F.html>
3. ByJus. URL: <https://byjus.com/question-answer/what-do-you-mean-by-communication-explain-the-types-of-communication>
4. Левківська К. В. Спілкування і комунікація. Функції комунікації. «Професійна комунікація: мова і культура»: збірник матеріалів III Всеукраїнського науково-практичного вебінару (23 листопада 2016 р.). URL: <http://eprints.zu.edu.ua/23171/>
5. D'Arcy J. Direct Broadcast Satellites and the Right to Man to Communicate. EBU Review. 1969. Vol. 188. P. 4–18.
6. Пазюк А. В. Міжнародне інформаційне право: теорія і практика. Монографія. Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин. Дніпропетровськ.: «Середняк Т. К.», 2015. 447 с.
7. Harms L. S. The Right to Communicate and Its Implementation within a New World Communication Order [microform]. ERIC. 1978. 8–12. URL: <http://eric.ed.gov/?id=ED157102>.
8. Communication and Society Today and Tomorrow, Many Voices, One World. Towards a new more just and more efficient world information and communication order. UNESCO. 1980. URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0004/000400/040066eb.pdf>.
9. Mueller M. Internet Governance: What are the Stakes? Salford International Media Festival Academic Conference, Manchester, England, 17 November, 2014. URL: http://pages.uoregon.edu/koopman/courses_readings/phil123-net/intro/mueller_networks-and-states.pdf.
10. Rafael Capurro, Birger Hjarland. Theorizing Information and Information Use. Annual Review of Information Science and Technology. Section IV. Chapter 8. P. 343–411.
11. Пилипчук В. Г., Дзьобань О. П. Феномен інформації: історико-правові та філософські аспекти. Інформація і право. 1(13)/2015. С. 5–14.
12. Філософія. Словник. Мультимедійний навчальний посібник. URL: <https://arm.naiu.kiev.ua/books/filosofia-30012017/info/slovyk.html>
13. Даниел Белл. Прихід постіндустріального суспільства. Сучасна зарубіжна соціальна філософія: Хрестоматія. К.: Либідь, 1996. С. 194–250.
14. Маруховський О. О. Скептично-критичний аналіз концепцій інформаційного суспільства (за Ф. Уєбстером). Наукові записки НаУКМА. Серія: Політичні науки. 2005. Т. 45. С. 17–22. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b0f7d0ae-3b75-4977-a396-87ad9ee1e3ce/content>
15. Пономаренко А. Б., Ковальов Д. В. Е-демократія як спосіб здійснення прямої демократії. Політичні інститути та процеси. Політичне життя. 1–2. 2017. С. 9–15.